קאַפּיטל זעקס

ירושלים

פֿאַראַן ווערטער אין יעדער שפּראַך, וואָס זענען אַלע מאָל אָנגעלאָדן מיט עמאָציעס און בילדלעכקייט; ווערטער, וואָס ווערן קיינמאָל נישט אָפּגענוצט; ווערטער, וואָס ווערן נישט שאַבלאָן. אין יידיש איז „ירושלים" אַזאַ וואָרט.

יעדעס יידיש קינד, וואָס האָט זיך געוויקט אין תורה, געלערנט אין ישיבה, אָדער אַפילו געגאַנגען בלויז אין חדר, קען ירושלים. יעדער יידישער מענטש האָט אַ פֿאַראויסגעשטעלט בילד ביי זיך וועגן דער שטאָט. פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס בילד איז געשאַפֿן געוואָרן ביי אים פֿון פּסוקים, מאמרים פֿון תל־מוד און מדרש, אָפּגעריסענע שילדערונגען פֿון פֿאָלקס־מעשׂות — אַ געמיש פֿון רעאַליטעט און פֿאַנטאַזיע פֿון וויטן עבר און רעאַלן היינט.

מיר זענען געפֿאָרן באַזוכן ירושלים. ווען מיר זענען אָנגעקומען קיין תל־אביב אויף דער צענטראַלער אויטאָבוס־סטאַנציע, און איך האָב דערזען אָנגע־קלאַפּט דאָס שילדל „ירושלים" האָט מיר אַ צופּ געטוןביים הארצן. ווען דער אויטאָבוס איז אָנגעקומען מיטן וואָרט „ירושלים" אין פֿענצטערל, האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז ס'איז נישט מער ווי אַן אילוסטראַציע צו אַ מעשׂה. אַפֿילו ווען איך בין געזעסן אין אויטאָבוס, האָב איך נישט געגלויבט, אַז מיין פֿאַ־מיליע און איך פֿאָרן קיין ירושלים:

— דאָס שרייב איך אַ מעשׂה פֿאַר קינדער — האָב איך געטראַכט — אַ מעשׂה וועגן יידן, וואָס פֿאָרן קיין ירושלים.

דער אויטאָבוס פֿאָרט אויפֿן וועג קיין ירושלים. דאָס לאַנד אַרום איז וויסט, פֿאַרוואַקסן מיט פֿאַרטריקנטע גראָזן און דערנער. עס שטימט מיט מיין

פאַרשטעלונג, וואָס איז אויסגעלייגט ביי מיר אין קאָפּ: ירושלים און פאַרוויס־טונג. אַן אָפּגעבראָכענער זאַץ קריכט מיר אין גערדאַנק און איך קאָן פון אים נישט פּטור ווערן:

„יעדע שטאָט שטייט אויף איר אָרט, און ירושלים איז וויסט".

לעבן מיר זיצט אַ סאָלדאַט. איידער איך האָב זיך אַרומגעזען. האָט ער צו מיר גערעדט ווי צו אַן אַלטן באַקאַנטן, און ווי אַלע יידן אין לאַנד איז ער נאָך נישט געקומען צו זיך פון דעם גרויסן נצחון. יעדע פינף־צען מינוט ווייזט ער מיר אָן מיטן פינגער:

— איר זעט, דאָ האָט מען נישט געקאָנט דורכפאָרן: די ימח־שמוניקעס זענען דאָ געווען די באַלעבאַטים. איצט אָבער קאָן דער שאָפער נישט נאָר פאָרן, נאָר אפילו פייפן אויף זיין „פייפער" וויפיל ער וויל. ער האָט קיין מורא נישט טאָמער וועט ער אויפוועקן ערגעץ אַ באַהאַלטענעם אַראַבער, וואָס לויערט מיט אַן אָנגעלאָדענער ביקס. מיר דערנענטערן זיך צו ירושלים, איך האָב, דאַכט זיך, געוווסט פון דער גרויזאַמער באַלאַגערונג און וועגן דעם מסירת־נפש פון די פירער פון די טראַנספּאָרטן, וואָס האָבן זיך דורכגעריסן דורך אַ האָגל פון קוילן און פייער, וואָס די אַראַבער האָבן אַראָפּגעלאָזט אויף זיי פון די בערג. דאָך איז מיר געוואָרן זייער אומהיימלעך פון די בילדער, וואָס איך האָב געזען, און פון די רייד פון דעם זעלנער:

— איר זעט די אַלע איבערגעקערטע לאָורים (קאַמיאָנען)? יעדע מאַשין איז געפירט געוואָרן פון מענטשן, וואָס האָבן געוווסט די גרויסע סכנה פון דעם וועג קיין ירושלים. אָבער מען האָט געמוזט ברענגען אַמוניציע און שפּייז צו די באַלאַגערטע... ליגן די אויפגעריסענע לאַסט־אויטאָס ווי עדות פון דעם, וואָס די אַראַבער האָבן געטון צו אונדז.

— די לאַסט־אויטאָמאָבילן זענען אויפגעריסן געוואָרן מיט מאַשין־געווער און אָפּט פון אונטערגעלייגטע מינעס. אויף די בערג, פון ביידע זייטן וועג, האָבן זיך די טייוואָלים באַפעסטיקט. ס'איז געווען אַ גאַנץ שווער שטיקל אַר־בעט אַרויסצוטרייבן זיי פון דאָרטן. זעט, כמעט יעדע צוויי הונדערט מעטער ליגט אַ טויטער לאַסט־אויטאָמאָביל. מען האָט פריער געוואָלט זיי צונעמען פון דאַנען. זאָל דער וועג אויסקוקן שיין. אָבער דערנאָך האָט מען זיך באַטראַכט, אַז מען זאָל זיי לאָזן ליגן. זאָלן די טויטע מאַשינען בלייבן אַן אָנדענק. זאָלן מענטשן זען ווי איינגעהאַמעוועט מיר זענען געווען פון שונא. זיי וועלן דעמאָלט פאַרשטיין די גבורה פון ישוב.

מיר האָבן זיך אָפּגעקירעוועט פון דעם הויפּט־שליאַך. אַ שטיקל וועג ווערט נאָך געהאַלטן פון די אַראַבער, האָט זיך דער אויטאָבוס פאַרנומען אויף דעם

גיי־אויסגעבויטן שאָסיי. דער וועג איז געמאַכט געוואָרן אין איילעניש, און דאָ און דאָרט זענען פאַראַן גריבער, אָראָפּגעשווענקטער אַספאַלט. גרופּעס אַרבע־טער שטייען און אַרבעטן. פון ביידע זייטן פון דעם נייעם וועג — „דער בור־מאַ־וועג" — איז די לאַנדשאַפט נאָך מער פאַרלאָזן און וויסט. קיין גראָז, קיין ביימעלע. נישט ווילנדיק קומט אַ פּסוק אויף דער צונג:

— די וועגן פון ציון זענען טרויעריק אָן די וואָס גייען אויף יום־טוב. אַלע אירע טויערן זענען וויסט.

מיר גייען אַרויף צוריק אויף דעם אַלטן וועג. בערג קומען אָן אַנטקעגן און הייבן זיך העכער און העכער, ביז זיי רינגלען אונדז אַרום. פון דער גאַנ־צער לאַנדשאַפט שפּאַרן זיך בערג פון אַלע זייטן גלייך צום הימל. וויסט זענען די בערג — פאַרדאַרטער שטיין. דאָ און דאָרט זעט זיך אַ קוסט, אַ ביימל, און נאָך זעלטענער — אַ לאַטע גראָז. דאָס מאַכט די וויסטקייט נאָך בולטער.

אפשר דוכט זיך עס מיר, אָבער איך זע סימנים פון טעראַסן אויף די נידער פון די בערג. אין דער צייט פון פאַרן צווייטן חורבן זענען די נידערן פון די בערג געווען פרוכטבאַר. יעדער באַרג האָט געהאַט טעראַסן, און אויף זיי האָט מען געזייט און געפלאַנצט. אָבער אין משך פון הונדערטער יאָרן האָבן די רעגנס אַראָפּגעשווענקט דעם פרוכטבאַרן באָדן, אָפּגעווישט די טעראַסן, און עס זענען געבליבן משופּעדיקע פעלדזיקע בערג בלויז. נאָר דאָ און דאָרטן צווישן די פעלדז־שפּאַלטן שפּראָצן גראָזן, וואַקסט אַ קאַרליק־ביימל, און אַ קוסט האַלט זיך שטייף מיט זיינע לאַנגע שפּיציקע וואָרצלען אין דעם שטיי־נערנעם באָדן.

עפּעס אַ פאַרדרוס און אַ כעס נעמען מיך אַרום: די ערד זעט דאָך אויס פרוכטבאַר. לעבן דעם צופוסנס פון די בערג איז דער באָדן טונקל־רויט, ווי אַלע פרוכטבאַרע ערטער פון לאַנד. (דערפאַר איז ערד אויף העברעאיש „אדמה", „אדם" — רויט). אַז מען זייט און מען באַוואַסערט דעם באָדן, גרינט דאָס פעלד און די אַלע קרייטעכצער זענען ברייט־בלעטערדיקע און זאַפטיקע. ווו יידן האָבן פאַרפלאַנצט וואַלד, זענען די ביימער פריש און שאָטנדיק. אָבער אַזוי ווייניק איז פאַרפלאַנצט, פאַרזייט און באַוואַסערט. דער גאַנצער שמח זעט אויס פאַרטריקנט און פאַרברענט פון דער זון, וויסט און ליידיק.

מיר קומען צו צו די אַראַבישע דערפער, וואָס זענען פאַרנומען געוואָרן פון די יידן. די ווענט פון די בנינים, וואָס שטייען נעבן וועג, זענען פאַרשמירט מיט אויפשריפטן פון די זעלנערישע אָפּטיילונגען, וואָס האָבן פאַרנומען דאָס דערפל, אָדער עס באַוואַכט. דער זעלנער, וואָס איז געזעסן לעבן מיר, האָט גע־

האַלטן אין איין דערציילן די געשיכטע פון יעדער שלאַכט און פון יעדן דאָרף, וואָס איז צעשטערט געוואָרן, אָדער געבליבן שטיין.

דער אויטאָבוס גייט באַרג אַרויף, באַרג אַראָפּ, און הייבט אָן שווער צו סאָפּען און צו קלאַפּן אַזוי שטאַרק, אַז דער זעלנער קאָן שוין צו מיר נישט רעדן. עס ווערט קילער און קילער, מ'דאַרף אָנטון רעקלעך. דער אויטאָבוס קריכט אַרויס פון אַ פאַרדרייטן וועג און קלעטערט אַרויף אויף אַ פלאַך שטיק לאַנד. אין דער ווייטקייט זע איך אויסגעלייגט ירושלים. די שטאָט זעט אויס ווי אויסגעמאָלט אויף אַ געמעל־קאַרטל.

אַ מאָדערנער מענטש, וואָס פאָרט אין אַן אויטאָבוס, קאָן נישט צופאַלן צו דער ערד און זיך פאַרגיין אין עקסטאַז, ווען ער קומט צו צו די טויערן פון ירושלים. זיץ איך רואיק, כלומרשט, און שווייג. קוק אויף דער שטאָט, וואָס וויקלט זיך פונאַנדער פאַר מיר און געפין זיך קיין אָרט נישט.

מיר פאָרן אַריין אין נײַ־ירושלים. אויבנאויפיק אַ שטאָט ווי אַלע שטעט אין ישראל. איך פיל אָבער, אַז זי איז עפּעס אַנדערש. שוין אויף דער צענטראַלער סטאַנציע זע איך אַנדערע ייִדן ווי אין תל־אביב. ייִדן מיט בערד, פּאות און לאַנגע קאַפּאָטעס. ייִדיש ווערט דאָ גערעדט מער ווי עברית. עפּעס קוקט אויס מיר די שטאָט מער ייִדיש ווי תל־אביב. פאַרוואָס ווייס איך נישט. אפשר איז עס נאָר אַן אויסדוכטעניש, ווייל איך האָב געוווסט, אַז איך בין אין ירושלים. דאָך האָב איך עס געפילט אויף יעדן שריט און טריט. דאָס עסן, וואָס מיר האָבן געגעסן אין דעם רעסטאָראַן, איז געווען מער ייִדישלעך ווי ערגעץ אַנדערש־וווּ אין ישראל. דער רעסטאָראַטאָר האָט אויסגעזען נישט ווי אַנדערע ייִדן פון זיין עלטער, אין אַזאַ געשעפט און וואָס האָט געקענט וווינען אין ניו־יאָרק און רעדן ענגליש, אָדער אין פּאַריז און רעדן פראַנצויזיש. ניין, דער ייִד איז געווען אַ מין המשך פון ווילנע, וואַרשע און מינסק. אַ ייִד, וואָס האָט געטראָגן אויף זיך נישט נאָר דעם יאָך פון ייִדישקייט, נאָר אויך די קלוגשאַפט, דערפאַרונג און שטאָלץ פון דורות, דורות תורה.

מיר זענען איינגעשטאַנען אין גאָר אַ פיינעם האָטעל. די פרייזן זענען געווען איינגעשטעלט פון דער רעגירונג. אַ גרויסער פּלאַקאַט אויף דער וואַנט האָט אויסגערעכנט יעדע קלייניקייט, וואָס אַ האָטעל קאָן צושטעלן, און לעבן יעדן פּרט פון דער רשימה איז געשטאַנען דער מקח. דער האָטעל איז געווען אַ פּראַכט, אָבער ביים טישל, וווּ מ'פאַרשרייבט זיך, איז געשטאַנען אַ ייִד, וואָס האָט גערעדט אַ שלעכטן ענגליש, אַ גוטן ייִדיש און העברעאיש מיט דעם קלאַנג פון אונדזער לשון־קודש. דער ייִד האָט געהאַט אין זיך עפּעס ספּעציפי־שעס פון דער ייִדישער אכסניה.

ס'איז געווען פּרייטיק נאָך פּאַר האַלבן טאָג, און מיר האָבן זיך אַוועקגע־לאָזט באַזוכן דעם קוואַרטאַל „מאה־שערים". ס'איז נישט קיין גרויסער קוואַר־טאַל, אָבער ער איז פאַרדרייט און פאַרפּלאָנטערט, און טאַקע מסתמא מיט הונדערט אַריינגאַנגען און הונדערט אַרויסגאַנגען. אין פירן זענען מיר געגאַנ־גען: מיין פרוי, מיין טאָכטער, אַ קרובה אונדזערע און איך. צוויי פראַנצוי־זישע יידן זענען אַביסל שפּעטער צו אונדז צוגעשטאַנען און מיטגעגאַנגען.

די גאַסן פון נײַ־ירושלים זענען ברייט, און שיין און ריין. מיטאַמאָל זענען מיר אַריינגעפאַלן אין עפּעס אַ מזרח־קוואַרטאַל מיט שמאָלע גאַסן, הייפן אין הייפן, הייזער אויף הייזער, וועראַנדעס אין דער לופטן, טרעפּ, טירן און אַ גע־פילדער, אַ טומל, אַ שלעכטער גערוך און אַ פּלאָנטער פון מענער, פרויען, קינ־דער און אייזלען.

פרויען האָבן געטראָגן בלעכן געבעקס און טעפּ געקעכץ צום בעקער. מע־נער זענען געלאָפן אין באָד אַריין מיט וועש אונטערן אָרעם. קרעמלעך צוויי איילן די לענג און אַ האַלבע אייל די ברייט מיט האַלב ליידיקע פּאָליצעס. פון די הייזער האָבן זיך געטראָגן געשרייען:

— מאָטל, ווו ביסטו? יאַנקל, פאַרוואָס גייסטו נישט מיטן טאַטן אין מרחץ אַריין?

אַ קראָם מיט חלות און אַנדערע געבעקס. אַ וואָלקן פון פליגן. אַ ווייבל מיט אַ טיכל ביז איבער די אויגן איז געשטאַנען און געוויגן אויף דער האַנט אַ חלה. זי האָט די חלה אַוועקגעלייגט און גענומען אַן אַנדערע. אַזוי האָט זי איבערגעטאַפּט און איבערגעוווויגן אַלע חלות אין מולטער און צוריק גענומען די ערשטע.

אַ ייד איז פון ערגעץ געגאַנגען. מיט איין האַנט האָט ער צוגעהאַלטן אַ פולע פּאָלע מיט פּרוכט, אין דער אַנדערער — אַ גרויסן קוילעטש אויף שבת, און אונטער דער פּאַכווע — אַ פלעשל וויין.

מיר זענען צוגעקומען צו אַ גרינסן־מאַרק. פליגן, אַלערליי מוקן. די פּרוכטן און גרינסן זענען געווען היפּש צוגעפוילט און געלעגן אָפּגעדעקט אין גרויסע קופּעס אויף דער ערד, אויף וועגעלעך און פּלאַטפאָרמעס.

אַ יונג פּאָרל, קאָנטיק תימנער, איז צוגעקומען און געהייסן זיך אָפּוועגן אַ קילאָ ווײַנטרויבן, צוויי קילאָס טאָמאַטן און גרינסן — נישט איבערגעקליבן, נישט אָפּגעוואָרפן אפילו די אוגערקעס, וואָס זענען זיך צעקראָכן אין האַנט. אַריינגעלייגט אין אַ זעקל און אַוועק. דאָס זעקל איז באַלד נאַס געוואָרן און ווי אָפּגעפאַרבט מיט אַלערליי קאָלירן.

מיין דאַמע איז געוואָרן אַן אַנגעצונדענע:

— אַט האָסטו דיר דיין יידישקייט! נישט באַפּאַרבט, נישט באַפּוצט און נישט פּאַרוואַסערט. ריינע יידישקייט! אַ שטיק שטעטל ארויסגענומען פון די כתבים פון מענדעלע און ש. בן ציון! קלייבט נחת!

דערווייל האָט דער פראַנצויזישער ייד דערזען אַ זקן אַ הדרת־פּנים, וואָס איז געזעסן אין אַ קעלער און עפּעס געאַרבעט. ווען דער פראַנצויזישער ייד האָט אָנגעשטעלט דעם פילם־אַפּאַראַט אויפן קעלער, האָט דער ייד זיך צעשריגן:

— אוועק, דו אפּיקורס! דו מומר להכעיס! איך וואַרף דיר באַלד עפּעס אין קאָפּ אריין!" דער פראַנצויזישער ייד האָט געדרייט דאָס הענטל פון אַפּאַראַט ווי מען מיינט אים נישט.

מיר זענען געגאַנגען ווייטער. ווידער זענען מיר אריינגעפאַלן אין אַ מאַרק. אויף צענדליקער וועגעלעך זענען געווען אָנגעלייגט אַלערליי סחורות: שאָקאָלאַדן, צוקערקעס, צעבראָכענע חנוכה־לעמפּלעך און גלאַט שמאַטעס. שטעלעכלעך זענען געשטאַנען אָפן, אָנגעוואָרפן מיט וואָס אַ מויל קאָן אויסרעדן: ליכט, שטיקלעך ציץ, פלעשלעך, לייכטער. דערביי זענען געשטאַנען פעסלעך הערינג. פאַרשוויצטע יידן מיט לאַנגע בערד און נאָך לענגערע פאות, טלית־קטנס איבער די שפּענצערס, ווייבער מיט פאַרטעכער איבער די קליידער און פּאַרוקן אויף אָפּגעגאָלטע קעפּ — אַלע האָבן אויסגעשריגן זייערע סחורות אויפן קול.

אַ יינגל־צווילינג איז פאַרבייגעגאַנגען. צוויי יינגלעך פון אַ יאָר זיבן. ליכטיקע פּנימלעך, זיידענע שוואַרצע האָר, לאַנגע פאות און טלית־קטנס איבער די העמדלעך. אַ לעבעדיקע אילוסטראַציע פון ביאַליקס „משהלעך און שלמהלעך". מיך האָבן די צוויי יינגלעך פאַרכאַפּט, און איך האָב זיי געוואָלט פאָטאָגראַפירן. איך האָב זיי געבעטן צו שטעלן זיך ביי דער וואַנט ווו די זון האָט געשיינט, כדי איך זאָל קענען בעסער אָראָפּנעמען זייער בילד.

פון ערגעץ האָט זיך צוגערוקט אַ ייד. ער האָט אויסגעגלייכט זייערע העמדלעך, אָפּגעגלעט די טלית־קטנס, באַשפּיגן צוויי פינגער און זיי פאַרגרייזלט די פאותלעך, און אויסגעגלייכט די יאַרמעלקעלעך אויף זייערע קעפּ. ער האָט זיי געהייסן זיך האַלטן ביי די הענטלעך.

ווען איך האָב זיי פאָטאָגראַפירט, האָט אַ ייד, וואָס איז געשטאַנען דערביי מיט אַ שטעלכל צוקערקעס, געזאָגט צו מיר:

— איצט קויפט זיי שאָקאָלאַד. זיי זענען עס ווערט.

איך בין צוגעגאַנגען צו זיין שטעלכל. דער ייד האָט אַ מאַך געטון מיט דער האַנט: נישט ביי מיר. איך האַנדל מיט ביליקע צוקערקעס. אָט, ביי אים — האָט ער אָנגעוויזן אויף אַן אַנדער שטעלכל — ביי אים איז דאָ אויסלענדישער שאָקאָלאַד, איינגעוויקלט אין פּאַפּיר.

איך האָב אַרויסגענומען צוואַנציק פּיאַסטער און געגעבן דעם ייִדן פון שאָקאָלאַד־שטעלכל. ער האָט גענומען נאָר צען פּיאַסטער:

— זיי קאָנען נאָך קראַנק ווערן פון צופיל שאָקאָלאַד — האָט דער ייִד געזאָגט.

דערווייל האָט זיך באַוויזן אַ בעטלער מיט אַ פּנים, וואָס איך האָב געזען נאָר אויף די בילדער פון די גרויסע מאַלערס. דער בעטלער איז געווען אָנגעטון אין טראַנטעס, וואָס מ׳זעט נאָר אויף אַ בינע, ווען אַקטיאָרן פאַרשטעלן זיך פאַר בעטלערס. איך האָב אויף אים אָנגעשטעלט מיין פאָטאָגראַפישן אַפּאַראַט. ער האָט אויסגעשטעלט זיין האַנט:

— פריער באַצאָלט.

איך האָב אים געגעבן אַ מטבע. ער האָט צוגענומען די מטבע, קונציק זי אַריינגעלייגט אין אַ קעשענע פון זיינע טראַנטעס און געזאָגט:

— דאָס איז נאָר פאַר אייך. ער — ער האָט אָנגעוויזן אויף דעם פראַנצויזישן ייִדן מיט זיין אַפּאַראַט — ער וועט דאַרפן באַצאָלן באַזונדער.

— וואָס? צען פּיאַסטער איז דיר ווייניק? — האָט זיך אָנגערופן דער ייִד פון צוקערקעס־שטעלכל.

— דו מיש זיך נישט — האָט געענטפערט דער בעטלער בייז.

די דאַמע האָט מיך ווייטער נישט געלאָזט גיין. זי איז געווען כמעט היסטעריש:

— ביי דיר הייסט עס ייִדישקייט. ביי דיר איז דער שימל שיינקייט. איך זאָג דיר, אַז עס איז פּראָסטע, שוואַרצע בלאָטע און פּשוטער שימל. אַ שלעבעריגער גערוך הערט זיך פון דעם גאַנצן געזעמל. דאַנקען גאָט, מיר זענען פּטור געוואָרן פון די בערד, פּאות, טלית־קטנס, פּאַריקלעך און דעם גאַנצן געשטאַנק.

מיר זענען אַרויס פון קוואַרטאַל. מיר זענען געשטאַנען אויף דעם ראָג פון אַ ברייטער און ריינער גאַס. איך האָב זיך אָפּגעשטעלט. מיין דאַמע מיט טרערן אין די אויגן האָט זיך אָנגערופן:

— ס׳איז דיר נאָך ווייניק? האָסט זיך נאָך נישט אָנגעזעטיקט?

איך האָב רויִק געענטפערט:

— עפּעס פעלט מיר דאָ.

— וואָס פעלט דיר דאָ? דאַכט זיך, האָסט דאָ געהאַט גאַנץ קאַסרילעווקע און טונעיאַדעווקע. וואָס נאָך פעלט דיר? — האָט זיך מיין דאַמע געבייזערט.

— פאַרשטייסט מיך — האָב איך געענטפערט — איבער גאָר דער וועלט זענען אין אַזעלכע קוואַרטאַלן פאַראַן שיכורים און געפאַרבטע מיידלעך, וואָס

ווינקען און רופן מענער, אפילו ווען זיי גייען אין באגלייטונג פון זייערע דאַ־מען. דאָ פעלט עס. זוך איך עס.

מיין דאַמע איז אַנטשוויגן געוואָרן. איך האָב געזען, אַז זי קוקט אויף עפּעס. איך האָב אַ קער געטון מיינע אויגן און דערזען אויף דער אַנדערער זייט גאַס אַ גרויסע קראָם — אַ ספרים־געשעפט.

איך האָב אַ שמייכל געטון, אַריבער די גאַס און אַריין אין קראָם. איין האַלבער געוועלב איז געווען אָנגעפּראַפּט מיט נייע ספרים און ביכער, די אַנ־דערע האַלב — מיט אַלטע ספרים.

אַ יונגערמאַן מיט לאַנגע באָרד־און־פּאות, אָנגעטון ציכטיק אין אַ לאַנגער לוסטרינענער קאַפּאָטע, האָט אונדז געפרעגט מיט וואָס ער קאָן אונדז באַדי־נען. איך האָב אים געפרעגט:

— אפשר האָט איר „איגרת תימן" פון רמב"ם?

ער האָט אויף מיר שאַרף אַ קוק געטון, ווי איינער זאָגט: „נאַ דיר אַזאַ מאָדנער פויגל פון אַמעריקע!" און געענטפערט:

— יאָ, איך האָב עס, איך האָב די הויפּט-אַגענטור.

ער האָט מיר דערלאַנגט דאָס דינע ספרל. טאַקע אויפן שער־בלעטל שטייט דער נאָמען און אַדרעס פון דעם ביכער־געשעפט, דאָ אין מאה־שערים.

ווען איך האָב באַקוקט דאָס ספרל, האָט דער מוכר־ספרים אַרויסגענומען נאָך אַ ספרל און געזאָגט:

— וויבאַלד איר זענט פאַראינטערעסירט אין אַזעלכע ענינים, טוט אַ קוק אויף נאָך אַ טייער ספרל „מוסר המקרא והתלמוד", אַרויסגעגעבן פון מוסד קוק. איר וועט פון דעם הנאה האָבן.

איידער איך האָב זיך אַרומגעקוקט זענען פאַר מיר געלעגן היפּשע עט־לעכע ספרים. ער האָט מיר דערלאַנגט דעם חשבון. פון דערפאַרונג אין תּל־אביב האָב איך געוווסט, אַז מ'קאָן אַראָפּנעמען צוואַנציק פּראָצענט פון מקח. האָב איך צו אים געזאָגט:

— נו, און די צוואַנציק פּראָצענט ראַבאַט?

— שוין אַראָפּגערעכנט — האָט ער געענטפערט — נאָט, זעט, אָט זענען די מקחים, אַלץ צונויפגערעכנט, און צוואַנציק פּראָצענט אַראָפּגערעכנט.

איך האָב אַ קוק געטון: דער חשבון שטימט. איך האָב אים געפרעגט:

— איך בעט אייך, רבי, ווו איז דער שכל פון אוועקשטעלן אַ מקח, וואָס דערנאָך דאַרף מען פון אים אַראָפּנעמען?

— ס'איז אַ מנהג־מדינה — האָט ער מיר געענטפערט — אַזוי פירט זיך.

מיר זענען ארויס פון דעם ביכער-געשעפט. איך האָב זיך גערייצט מיט מיין דאַמע:

— אין אריינגאַנג פון מאה שערים שטייט אַ ביכער־געשעפט מיט אַלערליי לומדישע און מוסר ספרים. איבער דער גאַנצער וועלט שטייט ביים אריינגאַנג פון אַזאַ אָרעמען און עקזאָטישן קוואַרטאַל אַ גרויסער שענק, וווּ דער באַלעבאָס פאַרקויפט שאַרפע משקאות און עקזאָטישן זנות.

— דיינע אַלע ספרים, דיין גייסטיקע שיינקייט שאַפן נישט אָפּ די פליגן, שמוץ און צעפוילטע גרינסן און געשטאַנק — האָט די דאַמע געשטעלט ליפּעלעך. — אויפרייסן דאַרף מען דעם גאַנצן קוואַרטאַל, אויפרייסן מיט דינאַמיט.

— מסכים — האָב איך געענטפערט — מ׳דאַרף אָבער פריער ארויסנעמען די יידן, און דערנאָך אויפרייסן דעם קוואַרטאַל. נאָכן אויפרייסן דאַרף מען אויפשטעלן שיינע מאָדערנע הייזער מיט וואַסער־לייטונג, און געבן יעדער פאַמיליע צוויי־דריי ליכטיקע סאַניטאַרישע צימערן מיט אַלע מאָדערנע איינריכטונגען. אָבער איך בעט דיך, לאָז איבער זייערע בערד, פאות און טלית־קטנס. דאָס איז נישט דער מקור פון דעם שמוץ. די ענגשאַפט און אָרעמקייט זענען שולדיק, נישט זייער פרומקייט. מיר זענען אָנגעקומען צוריק אין האָטעל. דער טאָג איז נאָך געווען גרויס, און מען האָט מיך ארויסגעשלעפּט באַקוקן אַ סך רעגירונגס־אַנשטאַלטן. מיר האָבן זיך צוריקגעקערט, ווען ס׳איז געווען פינצטער. אנטקעגן האָטעל שטייט אַ לערער־סעמינאַר פון דער מזרחי. פון די אָפענע פענצטער האָט זיך געטראָגן דאָס געזאַנג פון „לכה דודי״. נישט די ספרדישע חברה און נישט די מאָדנע אינטאָנאַציע פון דעם ניגון האָבן געקאָנט פאַרווישן דעם סקאַרבאָווען נוסח פון קבלת־שבת.

אויף מאָרגן, שבת, זענען מיין פרוי און מיין טאָכטער אַוועק קיין בית־הכרם אָנקוקן דעם סעמינאַר און דערנאָך דאָס אָרט, ווו מען האָט אויסגעהאַקט הערצלס קבר. איך בין געבליבן אין האָטעל. נאָך מיטאָג האָב איך זיך אַוועקגעלאָזט באַקוקן די שטאָט.

ס׳איז געווען אָנגענעם צו שפּאַצירן איבער די גאַסן פון ירושלים. דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, וואָס איך האָב אָנגעטון אַ רעקל און אַ שניפּס אין ישראל. אפילו אין מיטן תמוז איז קיל אין ירושלים.

די גאַסן זענען געווען פול. רעדלעך מענטשן זענען געשטאַנען און גערעדט צווישן זיך. מען האָט גערעדט וועגן אַלץ אין דער וועלט, אָבער איבערהויפּט האָט מען גערעדט וועגן פרנסה, וועגן פרייזן פון עסנווארג און רכילות, אויף שכנים און אויף קהלשע מענטשן.

אויף פאַרקאַנעס זענען געווען אויסגעקלעפּט אַלערליי פּלאַקאַטן און מו־דעות. איבערהויפּט האָבן זיך געוואָרפן אין די אויגן די פּלאַקאַטן פון דער „אגודה" און „מזרחי" וועגן חילול־שבת.

די קראָמען זענען געווען פאַרמאַכט. קיין אויטאָבוסן זענען נישט געלאָפן. אָבער אַ סך רעסטאָראַנען און קאַפעען זענען געווען אָפן. אויך די ביוראָס פון די טאַקסי־קאָמפּאַניעס זענען געווען אָפן. יענעם שבת איז אָנגעגאַנגען אַ גרויסע דינגעניש אין די ביוראָס. אַ סך מענטשן זענען געקומען באַשטעלן טאַקסים אויף מאָרגן, וואָס איז געווען דער זעלבסטשטענדיקייטס־טאָג אין ישראל. אַלע האָבן געוואָלט פאָרן אויפן פּאַראַד, וואָס וועט דורכגעפירט ווערן אין תל־אביב.

מענטשן האָבן שפּאַצירט. גאַנץ אָפט איז דורכגעפאָרן אַ טאַקסי אָדער פּריוואַטער אויטאָמאָביל. אַ גאַנץ היפּשע צאָל יידן האָט גערייכערט בפרסיה. אין די קאַפעען האָבן מענטשן געגעסן, געטרונקען, גערייכערט און געצאָלט מזומנים. קיינער פון די פאַרבייגייענדיקע פרומע יידן האָט זיך נישט געבייזערט אויף די מחללי־שבת, און גאָר אַ סך פרומע יידן, יונגע און אַלטע, האָט מען געזען אויף די גאַסן. איך בין געגאַנגען און אַלץ באַקוקט. איך האָב אָפּגעשטעלט יידן און זיך נאָכגעפרעגט אויף די חרובע בנינים. יעדער ייד האָט גערן גערעדט און דערציילט וואָס ער האָט געוווסט.

איך בין פאַרבייגעגאַנגען אַ מיליטערישע פּאָליציי־סטאַנציע. אַ קליין שילדל האָט אָנגעזאָגט: „ארייַנגאַנג פאַר פרעמדע פאַרבאָטן". איך האָב אַ קוק געטון און געזען, אַז די טיר שטייט אָפן, בין איך אַריין אינעווייניק. איך האָב געזען אַ טיר פאַר מיר, האָב איך זי געעפנט. אַזוי בין איך געגאַנגען פון צימער צו צימער, און קיינער האָט מיך נישט אָפּגעשטעלט. ערשט אין פינפטן צימער האָט אַן אָפיציר אַ קוק געטון אויף מיר מיט פאַרוווּנדערונג און געפרעגט:

— וואָס טוט איר דאָ? ווער זענט איר?

— איך בין אַן אַמעריקאַנער ייד — האָב איך געענטפערט — האָב איך געוואָלט אַ קוק טון ווי עס זעט אויס אַ יידישע מיליטערישע פּאָליציי־סטאַנציע.

— קיינער האָט אייך נישט אָפּגעשטעלט?

— ניין.

— מילא, קומט, לאָמיר אייך אַרומפירן, באַקוקן וואָס מען מעג. באמת נישטאָ וואָס אָנצוקוקן, נאָר די באַפעלן און אַלע פּנקסים ווערן געשריבן אויף עברית.

איך האָב אים געבעטן מיר ווייזן אויף טשיקאַוועס אַ פּקודה, אַ באַפעל. ער האָט עס געטון.

איך בין אַרויס, אָדער, בעסער געזאָגט, ער האָט מיך אַרויסבאַגלייט. דער אָפיציר האָט אַ קוק געטון אויף דעם זעלנער, וואָס איז געזעסן ביי דעם אַריינ־גאַנגס־טיש און האָט אים עפּעס געזאָגט שטיל. דעם זעלנערס פּנים האָט זיך געביטן. איך האָף, אַז זיין שטראָף איז נישט געווען צו גרויס.

איך בין אָנגעקומען צו דער גרענעץ פון דער נייער שטאָט — שער יפו. אַ זעלנער מיט אַ ביקס איז געשטאַנען אויף שמירה. איך האָב אים באַגריסט. ער האָט מיר געענטפערט. איך האָב זיך מיט אים צערעדט. ער האָט מיר גערן דערציילט אויף איין פוס זיין לעבנס־געשיכטע. בלויז ער און אַ שוועסטער זע־נען געבליבן פון דער גאַנצער משפחה. יאָ, ער איז שוין אין דער אַרמיי צוויי יאָר. די שוועסטער איז אין אַ קיבוץ. ער האָט געענדיקט:

— שטיי איך דאָ מיט אַ ביקס אויף די פּלייצעס און היט. צוואַנציק מעטער פון דאַנען, גלייך הינטער אַ וואַנט פון אָט דער חורבה, שטייט אַן אַראַ־בער און היט. דאָס וואָס מען שיסט נישט איז אונדזער אויפטו.

— נו, ווי אַז זיי וואָלטן טאַקע אָנגעהויבן שיסן? — האָב איך זיך גע־מאַכט תמעוואַטע — אָט קאָנען זיי זיך אַ שפּאַר טון דורך די חורבות, און איינס און צוויי פאַרנעמען דעם טייל שטאָט מיט דער מיליטערישער פּאָליציי־סטאַנציע.

— האָט גאָר קיין מורא נישט — האָט ער מיר געענטפערט אויף זיין בעסאַראַבער יידיש מיט די קמצן — איר קאָנט שלאָפן רויק. הלוואי הייבן זיי אָן, רבונו־של־עולם! אין פיר און צוואַנציק שעה, איידער די פאַראייניקטע פעלקער וואָלטן זיך אויפגעכאַפּט, וואָלטן מיר פאַרנומען גאַנץ אַלט־ירושלים מיט דעם אַראַבישן לעגיאָן און אבדולאָן מיט זיין טורבאַן. הכל־בכל־מכל־פּלעקל. און דערנאָך רופט אונדז קאָנקניסל. האוחז ביד איז די׳ בעסטע תפילה.

לעבן מיר איז אויסגעוואַקסן אַ ייד מיט אַ יינגל פון אַ יאָר דרייצן. דער ייד האָט זיך אָנגערופן:

— בהן שלי, ער רעדט ווי אַן אַצלניק.

— נו, אַז אַן אצלניק, איז וואָס?

— גאָרנישט. עס געפעלט מיר דווקא, וואָס איר האָט געזאָגט. הלוואי וואָלטן מיר זיך געמאַכט טויב אויף אַן אויער, ווען זיי האָבן געוואָלט דעם שלום (וואַפנשטילשטאַנד) און פאַרנומען ירושלים.

נאָך עטלעכע יידן זענען צוגעקומען. דער זעלנער האָט זיך אָנגערופן:

— יידן, דאָ טאָר מען נישט שטיין. מילא, עמעצער קומט אַ קוק טון, בין איך נישט קיין גזלן, אָבער גאַנצע מנינים יידן? צעגייט זיך.

דער ייד מיטן יינגעלע האָט מיך פאַראינטערעסירט. איך האָב אים גע־פרעגט צי מעג איך מיט אים אַביסל שפּאַצירן.

— אדרבה, פאַרוואָס נישט?

דער ייד האָט געטראָגן אַ לאַנגע פיינע באָרד מיט נישקשהדיקע פאות, און איז געווען אָנגעטון קורץ.

איך האָב אים געפרעגט:

— קאָנטיק, אַז איר זענט אַ פרומער ייד, איז ווי האַלט איר עס פון די אצלניקעס? ביי אונדז אין אַמעריקע האַלט מען זיי פאַר טעראָריסטן, הורגי־נפשות.

— וואָס מ׳זאָגט ביי אייך איז נאָך ווייניק. אָבער איך זאָג אייך, אַז ביי זיי זענען אַלע יידן טייער. ביי די מאַפּאַמניקעס, אָדער אַפילו ביי די מאַפּייני־קעס זענען די פרומע יידן ווילדע, נישט בעסער פון די אַראַבער.

איך האָב זיך מיט אים פונאַנדערגערעדט. ער האָט פאַר מיר צעלייגט זיינע מחשבותן אויף יידן אין ישראל:

— יאָ, איך בין אַן אַלטער תושב. פאַרוואָס איך רעד יידיש? אַ ייד רעדט יידיש און קאָן עברית. דאָס ייִנגל גייט אין ישיבה. צי דאָס ייִנגל פילט זיך מאָדנע צווישן חברה וואָס גייט אָן פאות? פאַרוואָס זאָל ער זיך פילן מאָדנע? זיי גייען דאָך אויך אין פיאות, נאָר פון פאָרט. מיט וואָס איז אַ טשובטשיק פון פאָרנט שענער פון פיאות ביי די זייטן?

— וואָס לערנט ער אין ישיבה? גמרא. אין דעם בית־ספר פריער איז ער דורכגעגאַנגען נביאים ראשונים, נביאים אחרונים, זיך אויסגעלערנט שרייבן און רעכענען ביז תשבורת. איצט לערנט ער גמרא. ניין, ער פּאַרטייטשט נישט אויף עברית. גמרא לערנט מען אויף יידיש. גמרא לערנען אויף עברית איז פונקט ווי לערנען גמרא אָן אַ ניגון.

— וואָס וועט זיין דער תכלית פון מיין ייִנגל? די שאלה האָב איך גע־הערט פרעגן עטלעכע מאָל און איך פאַרשטיי זי לחלוטין נישט. איך פרעג אייך, מיט וואָס איז אונדזער חינוך אַנדערש פון זייער חינוך אין בית־ספר הכללי? זיי לערנען דאָך אויך שרייבן, לייענען; נביאים ראשונים און אחרונים און חשבונען. נאָר וואָס זשע? זיי לערנען היסטאָריע דערצו. וואָס איז היסטאָריע? אויסטייטשן מקורות. אַ ייִנגל, וואָס קאָן תנ״ך, די אגדות פון תלמוד און מדרש קאָן די מקורות. די אויסטייטשונגען זענען מיר זיי מוחל. שפּעטערדיקע געשיכ־טע? ער וועט לייענען אַנדערע מקורות, איך האָף, אפילו שאלות ותשובות.

— געאָגראַפיע? וויפיל געדענקט דער דורכשניטלעכער מענטש פון זיין געאָגראַפיע? אַ מאַפּע וועט ער קענען לייענען. אויך אַ תורה!

— שפּראַכן? וויפיל אַמעריקאַנער קאָנען אויסער ענגליש אַן אַנדער שפּראַך? נאָר וואָס זשע? מ׳לערנט נאָך שאַלאַמויזן? כדי דער קאָפּ זאָל זיך

אויסשאַרפן, כדי דאָס יינגל זאָל דערנאָך טויגן צו פאַרדינען חיונה? נו, תורה שאַרפט דעם קאָפּ. פאַרשטייט זיך, די וואָס ווילן ווערן פקידים (רעגירונגס־באַאמטע), אָדער די וואָס ווילן זיך לערנען אַ פּראָפעסיע דאַרפן לערנען חכמות חיצוניות. אָבער פאַר אונדז, פּראָסטע יידן, איז די תורה גענוג.

— אונדזערע קינדער קאָנען עברית און יידיש, חשבונען און שרייבן, און טאַקע אַ היפּש ביסל תורה. דערצו האָבן זיי אמונה, וואָס שטאַרקט און קרעפ־טיקט זיי אין אַן עת-צרה. אונדזערס אַ קינד ווערט אַ בעל־מלאכה, אָדער גייט אין אַ קיבוץ, אַניט אין אַ מושב עובדים און... בלייבט אַ פרומער ייד.

— פאַרשטייט זיך, פאַר אייך, יידן אין אַמעריקע, איז שווער אַזוי מחנך צו זיין אייערע קינדער. איר לעבט דאָך צווישן גויים און ציט חיונה פון זיי. מוזט איר טיילווייז זיין ווי זיי, לערנען זייער לשון און זייערע חכמות. איר אַרבעט דאָך מיט זיי, האַנדלט און וואַנדלט מיט זיי. אָבער מיר דאָ, אין יש־ראל, זענען דאָך אין אַ יידישער מדינה, און לעבן צווישן יידן, קאָנען מיר האָבן אונדזער אייגענעם וועג אין חינוך.

ס׳איז געוואָרן שפּעטלעך. דער ייד איז אוועק דאַוונען מנחה, און איך בין אוועק אין האָטעל. ס׳איז נאָך געווען ליכטיק, אָבער די שילדן אויף די קינעמאַטאָגראַפן זענען שוין געווען אָנגעצונדן. לעבן טעאַטער, ווו מען האָט גע־וויזן „טאַרזאַן און די קאַרליקלעך", איז געווען שוואַרץ פון קינדער, וואָס האָבן פאַרטייטשט יעדע פאָטאָגראַפיע אויף די אַפישעס אויף אַ קלינגענדיקן העב־רעאיש.

דער הויפּט זאַל פון האָטעל איז געווען געפּאַקט מיט מענער און פרויען עלעגאַנט אָנגעטון. זיי זענען געזעסן אַרום קליינע טישלעך און געטרונקען „פייוו אָ׳קלאָק טיי", געפלירטעוועט און געפּלוידערט אויף אַלע לשונות פון דער וועלט, אָבער איבערהויפּט אויף העברעאיש.

איך בין אַרויס אין דרויסן. פון בית־מדרש פון פרומען לערער־סעמינאַר האָט זיך דערטראָגן דער ניגון פון שבתדיקער מנחה.

איך בין אַריין אין אַ קאַפע עפּעס וואָס צו עסן. איך האָב זיך דערמאָנט, אַז איך האָב אַ גאַנצן טאָג נישט געגעסן. דאָס עסן איז געווען געשמאַק, די קאַווע גוט, און אַ סטרונע־אָרקעסטער האָט געשפּילט שטילע מוזיק. אַ גרופּע יינגלעך איז אַריין מיט אַ טומל און געפּילדער. בלייבן דאָ? ניין, ס׳איז דאָ נישט גענוג לעבעדיק. ס׳איז אַן אמתער מושב־זקנים. זיי ווילן דזשעז, סווינג. אפשר וועלן זיי ערגעץ געפינען אַ קאַפעליע, וואָס וועט שפּילן אַ רומבאַ.

איך האָב זיך אומגעקערט אין האָטעל. מיין פרוי און טאָכטער האָבן שוין געדאַרפט קומען פון זייער „טיול". יאָ, זיי זענען שוין געקומען. איך בין אַרויף

אין אונדזער צימער זיך אָפּצורוען. פון די אָפענע פענצטער פון דעם לערער־סעמינאַר האָט זיך געטראָגן דער ניגון פון מלווה־מלכה. דורך די פענצטער פון האָטעל האָט מען געקאָנט זען צוויי סינעמאַ טעאַטערן. ערגעץ ווייט האָבן געפינקלט די פייערן פון אַלט־ירושלים. צו רעכטס האָט מען געקאָנט זען דעם אָנהויב פון מאה שערים. אונטן אין גאַס, גלייך אַנטקעגן דעם האָטעל, האָט עמעצער נאָר וואָס אָנגעקלעפּט אַ גרויסן פּלאַקאַט, וואָס האָט אַנאָנסירט אַן אָוונט מיט דער באַטייליקונג פון די גדולים פון אוניווערזיטעט.

אויף מאָרגן האָב איך פאַרלאָזט ירושלים.